

ATATÜRK VE ARKEOLOJİ

Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU

Türkiye’de müzeciliğin ya da arkeoloji biliminin dahi kurulup gelişmesini, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet Dönemi olarak düşünüp incelemek, yanlış olmayacaktır. Bu görüşü şöyle ifade etmek de mümkündür: “ A) Atatürk Dönemi Öncesi”, “ B) Atatürk Dönemi ve Sonrası” şeklindeki sıralama da doğru olacaktır.

Anadolu arkeolojisini ve Türk Müzeciliği’ni Atatürk’ü dikkate almadan sıralamak ya da irdelemek olanaksızdır ve birbirinden ayrılmaz bütündür.

“Atatürk ve Arkeoloji “konusuna dikkati ilk çeken, Prof. Dr. Tahsin Özgüç’dür. Daha sonra aynı konu-

yu ele alan Hatice Muazzez İlmiye Çığ’dır. Şimdi biz burada, yeni araştırmaların ve bulguların ışığında, konuya başka bir açıdan değineceğiz.

Dünyada ilk müzenin resmen kuruluşu, 1683 yılında Oxford Üniversitesi’nde gerçekleşmişti. Bundan tam 163 yıl sonra, henüz Mustafa Kemal doğmadan önce, “Hasta Adam” damgası vurulan ve “Düveli Muazzama” (Birleşmiş Milletler) tarafından parçalama planlarının yapıldığı dönemde, İstanbul’da ilk müze kurulmuştu. Ancak, adı müze olarak belirlenmemişti. Osmanlı’da müze mefhumu olmadığı zamanda bu kuruluşun adı-

na “Mecmua-i Eşliha-i Atika ve Asar-ı Atika” adı altında 1846 yılında faaliyete geçirilmişti. Adından da anlaşılacağı gibi bu kuruluş, eski dergileri (Mecmuaları), eski evrakı (Eşliha-i Atika) ve eski eserleri (Asar-ı Atika) toplama merkeziydi. Bir başka ifade ile depo mahiyetindeydi. 1868 yılında, bir depo görünümündeki bu kuruluşa, “Müze” kimliği kazandırılmıştı. Daha sonra Osmanlı'nın son dönemlerinde büyük atılımları gerçekleştiren Maarif Nazırı (Milli Eğitim Bakanı) Saffet Paşa, bu kuruluşa gerçek “Müze” kimliğini yansıtarak, **“Müzehane-i Hümayun”** (İmparatorluk ya da Devlet Müzesi) adını koymuştu. Bu müze, bugünkü Aya İrini Kilisesi'nde faaliyete geçince, o dönemde İstanbul'da eski eser pek bulunmadığı için olsa gerek, Yeniçeri'lerin ellerinde bulunan ganimet eşyaları toplanarak müzeye konmuştu. Ancak bu müze, Atatürk'ün doğum yılı olan 1881'e kadar ziyarete açılmayacaktı.

Daha sonra, bir yıl kadar kapalı kalan müze, 1872 yılında yeniden işlev kazanmış ve başına Alman kökenli M. Dethier getirilmişti. Dethier 1881 yılında ölünce, Atatürk'ün doğduğu sene Osman Hamdi Bey müze müdürü olarak göreve atanmıştı. Osman Hamdi Bey, Osmanlı'nın son dönemlerinde, Avrupa'ya eğitimleri için gönderilenler arasındaydı ve Paris'de 13 yıl kaldıktan sonra ülkesine dönmüştü. Fransa'da hukuk eğitimi gören Osman Hamdi Bey, İstanbul'a döndükten sonra mesleği ile hiç uğraşmamış, Avrupa'nın kültür merkezi

Paris'de yoğrulduğu sanat alemi ile bu kez kendisini İstanbul'da bu işin içinde bulmuştu.

Osman Hamdi Beyin müze müdürü olarak göreve başladığı sene, aynı zamanda Atatürk'ün doğduğu yılda müze, 3 Ağustos günü ziyarete açılmıştı. Bu arada Osman Hamdi Bey, müze müdürlüğüne atanmasından 13 sene önce 5 Nisan 1874'de hazırlanmış **“Nizamname-i Cedid”**i yayınlatarak yürürlüğe koydurtmuştu. Sonraları **“Asar'ı Atika Nizamnamesi”** (Eski Eserler Kanunu) adını alan düzenleme ile Türk Müzeleri, 1974 yılına kadar yönetilmiştir. Atatürk, bunca devrim ve yenilenmeyi gerçekleştirmesine karşın, doğumundan 8 sene önce yürürlüğe giren bu yasayı benimsemiş ve müzelerimizin Cumhuriyet döneminde de bu nizamname (Yasa) ile yönetilmesini benimsemişti.

Yine Mustafa Kemal'in doğumundan 8 sene önce, dünyada ilk arkeoloji okulu Fransa'da Louvre Müzesi bünyesinde kurul-

muştu. Bundan tam bir yıl sonra Müze Müdürü O. Hamdi Bey, aynı okulu İstanbul'da açmak istemiş ve 24 Ağustos 1874 tarihinde “Asar-ı Atik Mektebi” ni bir ferman ile açtırmıştı. Bu okula iki yıl süre, ile 12 öğrenci alınacaktı. Okula kayıt olma şartları çok ağırdı ve okulda öğrenim görmek isteyenler, Fransızca, Yunanca, Latince ve Türkçe bilmek zorundaydı. Ancak, yıkılma sürecindeki Osmanlı İmparatorluğunun sonları yaklaştığı dönemde, bu okulun eğitime başlaması mümkün olamamıştı.

Yukarıda Atatürk Öncesi, Osmanlı'da arkeoloji ve müzeciliğe kısaca değindik. Osmanlı'nın yıkıldığı, İstanbul ve Anadolu işgal altına alındığı sürecin sonunda, Kurtuluş Savaşı sonrası, Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce 9 Eylül 1923 günü İstanbul Darülfünunu “Üniversitesi” Atatürk'e **“Onursal Tarih Profesörlüğü”** unvanını vermişti.

Mustafa Kemal 1917 yılında ve-
liaht Sultan Vahdettin ile birlik-

te Almanya'ya gittikleri zaman, Berlin'de Potsdam'daki "Mutluluk Sarayı'nı ve Bergama Müzesini (Pergamon Museum) gezmişti. Atatürk'ün bu geziden edindiği izlenimler, ileride Cumhuriyetimiz kurulduğunda belli olacaktı. Burada Mustafa Kemal, eski sarayların müze olabileceğini görmüş, yurdumuzdan yurt dışına kaçırılmış ve müze haline getirilmiş Bergama Zeus Tapınağı'nı, hayranlıkla gezdiğini dönüşünde çevresine anlatmıştı.

Cumhuriyetimizin 3. Kanunu ile 12 bakandan oluşan ilk Bakanlar Kurulu oluşturulmuştu. Türkiye Cumhuriyetinin ilk hükümet programında "...Milli ruhu arttıracak, tarihi eserleri edebi ve sosyal içerikli eserleri uzmanlarına yazdırmak, milli asar-ı atikayı tescil ve muhafaza etmek..." şeklindeki görüş, Atatürk'ün gerçekleştireceği bir çok devrim arasında, eski eserlerin de önemli bir yer alacağı'nın işareti olmuştu. Bunun bir başka göstergesi de Maarif Vekaletinin kuruluşunda yer alan 22 müdür kadrosundan birisinin de "Hars İşleri Müdürü" kadrosu oluşudur. Bu arada şunu da vurgulamak yerinde olacaktır; Hars İşleri Komisyonu ilk toplantısını yapacağı zaman, Ankara'da bir uygun yer bulamayınca, ilk toplantısını Ankara Garı'nda, bir banliyö treni vagonunda yapabilmmişti. Bu da, Ankara'nın Başkent olduğu zaman ki konumu yansıtan, çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir.

İşgalci Yunan kuvvetleri Polatlı'ya yaklaştıkları zaman, Başkent Ankara'nın Kayseri'ye taşınma hazırlıkları yapılırken, bir yandan da Hars İşleri Ko-

misyonu, Ankara Çevresindeki eski eserlerin tespit çalışmalarına devam ediyordu.

Cumhuriyetle birlikte, devrimler peş peşe gerçekleşirken, bir yandan da kültürel faaliyetler gündemdekini yerini alıyordu. Bağımsızlığın ilanından 6 ay sonra Atatürk, 3 Nisan 1924 tarihli bir kararname ile, Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesi ve Osmanlı Kültürünü yansıtacak bir müzenin oluşturulmasını sağladı. Böylece Topkapı Sarayı müzeye dönüştürülmüş oldu.

Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgali ve Anadolu'ya sızmaları öncesinde, Karşıyaka Lisesi bodrumunda saklanan ve Sardis kazılarında açığa çıkartılmış yaklaşık 80 sandık eski esere, Yunanlılar el koymuş ve sandıkların tamamı anlaşılabilir bir yol ve yöntemle New York Metropolitan Muzeum'a göndermişti. Bunu öğrenen Atatürk, nasıl yaptığı ve gerçekleştirdiği tam olarak bilinmemekle beraber bu kaçırılan eserler bir kuruş para ödmeden telefon diplomasisi ile 80 sandığın 60'ını geri getirtmişti. Kalan 20 sandık ise, çok görkemli kolosal bir sütuna aitti. Bu kolosal sütun Sardis'te kesilerek parçalara ayrılmış ve Amerikan Müzesinin Klasik Eserler Bölümünün girişine çimentolanarak monte edilmişti. Bunun yerinden sökülmesi, parçalanmasına ve tahrip olmasını gerektireceğinden Atatürk, yerinde kalmasını yeğlemişti. Bu 60 sandık eserin geri getirilmesinde Osman Hamdi Bey'den sonra müze müdürü olan Halil Ethem Bey ile işbirliği yaparak, Amerika'ya yolladığı bilinmek-

tedir. Atatürk'ün yurt dışındaki eserlerin ülkesine ait olduğu yerlere getirilmesine yaklaşımının ve işlemi sonuca bağlamasının günümüze göre ne denli başarılı ve düşündürücü oluşu da açıktır.

Atatürk'ün 9 Mart 1930 tarihinde Antalya'da Aspendos harabelerini gezişi ve geniş bilgi alışması o zaman büyük yankı yapmıştı.

Atatürk, 1931 yılında Türk ve Türkiye tarihini araştırmak üzere Türk Tarih Kurumu'nu, 1932 yılında da Türk dilini araştırmak üzere Türk Dil Kurumu'nu kurmuştu. Bu iki kuruma destek amacıyla daha önceleri kurduğu İş Bankası'ndan sonra, Eti Bank ve Sümer Bank'ı da kurmayı ihmal etmemiştir.

Atatürk'ün 19 defa ziyaret ettiği İstanbul'dan sonra, en çok gittiği il olan Konya'dan (11 defa) dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye 20 Şubat 1931 tarihinde hala hafızalardan silinmeyen 13 maddelik bir telgraf göndermişti.

Bu telgrafında özetle (Türkçeleştirilmiş haliyle) "... **Memleketin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ileride tarafımızdan meydana çıkartılarak bilimsel bir şekilde korunma ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin korunmaları için müze müdürlüklerinde kazı işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji uzmanlarına kesin lüzum vardır. Bunun için Milli Eğitim Bakanlığı'nca dışarıya öğretime gönderilecek öğ-**

rencilerden bir kısmının bu şubeye ayrılması uygun olacağı fikrindeyim.

Konya’da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle, büyük bir harap içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk Medeniyeti’nin mimari şaheserleri sayılacak kıymette bazı binalar vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alaeddin Camii ve İnce Minareli Camii derhal ve acilen tamire muhtaç halde-dirler. Bu tamirin gecikmesi ve abidelerin tümünün yok olmasına sebep olacağından, evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve tamamının mütehasıs kişiler gözetimiyle tamirinin temin buyrulmasını rica ederim” buyruğunu vermişti. Bunun üzerine Avrupa’ya arkeoloji için 10, antropoloji için 5, müzecilik için 2, Eski Önasya Dilleri için 4 öğrenci yollanmıştı. Bu öğrenciler İstanbul’dan trene bindikleri zaman, bir görevli gelerek her birisinin eline Atatürk’ün şu

mesajını vermişti. **“Sizi bir kıvılcım olarak gönderiyorum. Dönüşünüzde birer meşale olacaksınız”**

Mustafa Kemal Atatürk aynı yıl (1931) Fransa’daki Asya ve Hitit Araştırmaları Enstitüsü’ne destek sözü vermiş ve yayınlara yardımcı olacağını söylemişti. Sonraları Atatürk 1938 yılında, bu enstitünün “Onursal Başkanlığı”nı da kabul etmişti.

1932 yılında, Ankara Kalesi’ni görmeye giderken Atatürk, harabe halindeki Mahmut Paşa Bedesteni’ni görür ve arabasından inerek yıkıntılar arasında dolaştıktan sonra, yakınlarına, burasının onarılmasını ve “Devlet Arşivi” olarak kullanılması isteğini iletir. Bunun üzerine onarılmaya başlanan söz konusu bedestenin restorasyonu sırasında “Devlet Arşivi” olarak yapılanmasını yeterli olamayacağı görüşü iletilince Atatürk, bedestenin müze olması önerisini kabul eder ve böylece “Eti Müzesi” nin temeli atılmış olur. Daha sonra bu müze, birkaç defa isim değiştirdikten sonra günümüzde “Anadolu Medeniyetleri Müzesi” adını almıştır. Eğer Atatürk, burasının müze olmasını kabul etmeseydi belki de, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1997 yılında bugüne değin Türk müzeciliğinin kazandığı en büyük ödül olan **“Avrupa’da Yılın Müzesi”** ödülüne layık görülmecekti.

Türk Tarih Kurumu'nu kuran Atatürk'ün kafasında, devamlı olarak arkeolojik kazı yaptırma isteğinin olduğu bilinmekteydi. Bunun en güzel göstergelerinden birisi de Troya kazılarını yeniden başlaması isteği idi. Bu isteğini Amerika'daki Cincinnati Üniversitesi ile paylaşan Mustafa Kemal (O günlerde Ülkemizde arkeolog bulunmadığı için olmalı) Troya kazısını 1932 yılında Karl Blegen başkanlığında yeniden canlandırdı. Bu yeni dönem Troya kazıları Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılına kadar devam etti.

Atatürk, aynı yıl Ankara'da Eti yokuşu Avrupa'ya eğitime gönderdiği ve antropolog olan Şevket Aziz Kansu'ya, 1933 yılında da Ahlatlıbel'i (Hungaralog olan) Hamit Zübeyr Koşay'a kazdırttı.

10 Şubat 1933 günü Topkapı Sarayı'nı ve İstanbul Arkeoloji Müzesini gezen Atatürk çok detaylı bilgi aldığı hafızalardadır. Bu arada, Hitler'in Almanya'dan kovduğu Yahudi kökenli bilim insanlarına kucak açan Atatürk, onları yeni kurulmuş olan eğitim birimlerinde yüksek maaşlarla görevlendirmişti.

1933 ve 1936 yıllarında iki kez özel uçak kaldırtan Atatürk, Orta, Batı ve Güney Anadolu'nun antik kentlerinin resimlerini çekmişti.

Atatürk, her gittiği ilde Müzeyi ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir. 1934 yılında Bergama harabelerini gezdikten sonra, 24 Kasım 1934 tarihli kararname ile Ayasofya'yı müzeye dönüştürmüştür. Böylece Topkapı Sarayı'ndan sonra Ayasofya'da Bizans Kültürü'nü yansıtacak

müze olmuştu. Böylece Atatürk, bu topraklar üzerinde yaşamış ve tarihin derinliklerinde yok olmaya mahkum tüm kültürlerle sahip olacağını göstermişti.

Atatürk'ün bu olumlu davranışını İngiliz Financial Times dergisi şöyle yorumlamıştı; "Türkiye Cumhuriyetindeki tüm ekonomik problemlere ve sıkı önlemlere rağmen Atatürk, Aya Sofya'nın yenilenmesi ve Bizans Kalıntıları Müzesi olarak tekrar açılmasını önerdi. Bu kararı politikanın etkisi altında kalmadan yaptı ve tüm dünyadan övgü topladı.

Atatürk'ün Aya Sofya'yı Bizans Müzesi olarak açtırma kararı, onun onurlu kişiliğine, gerçeği aradığına ve ülkenin sosyolojik ve bilimsel yapısı-

nın olumlu yönde değiştirme çabasına en güzel örnektir. Bugünkü Topkapı Sarayı ve Aya Sofya Müzeleri, en çok ziyaret edilen müzelerdir”

20 Mayıs 1935 günü başbakan İsmet İnönü imzasıyla verilen yasa teklifi beş gün sonra değiştirilerek yineleni ve daha sonra adı Dil ve Tarih-Coğrafya adını alacak olan, Atatürk'ün de izlediği törenle, Cumhuriyetin yasa ile kurulan ilk fakültesinin temeli atılmış oldu. 9 Ocak 1936 günü eğitim hayatına başlayan Cumhuriyetin ilk fakültesinin açılış dersini veren Prof.Dr. Afet İNAN'IN konusu, sadece arkeolojiydi.

Atatürk, Türk Tarih Kurumu'na Alaca Höyük'te kazı yapılması buyruğunu verdi ve kendi özel birikiminden 3000 TL'yi Afet İNAN'A vererek Remzi OğUZ tarafından 22 Ağustos 1935 günü arkeolojik kazının başlatılmasını sağladı. Bu nedenle Alaca Höyük kazısı “İlk Milli Kazı” unvanını aldı. 1935 yılında başlayan kazı, bazı kesintilerle 1983 yılına kadar sürdü. 1997 yılında bu İlk Milli Kazı, yeniden canlandırıldı. Bu yeniden canlandırılmanın başlangıcında, Alaca Höyük kazı ekibi ilk iş olarak **Jeofizik** yardımı aldı. Bu yardım, yeniden canlandırılan Alaca Höyük kazısının çok kısa sürede olumlu sonuçlara ulaşmasını sağladı.

Burada şunu da vurgulamak yerinde olacaktır; Eğer Atatürk Alaca Höyük kazısını başlatmasaydı, bu gün yanlış bir anlaşılma-yla bilinen başkentimizin de simgesi olan ünlü “Hitit Güneş Kursu” ve diğer zengin eşyalar, gün ışığına çıkartılmış olamayacaktı. Söz konusu “Hitit Güneş Kursları” aslında Hititlerin Anadolu'ya gelmeden önce bu topraklar üzerinde yaşamış ve adı bilinen en eski kavim olan “**HATTİ**” budununa aittir. “**HATTİ**” budununun dili, Türkçenin de içinde bulunduğu Asya kökenli yani “*asianik/bitişken*” dillerdendir. Bir başka söylemle, Hatti'lilere ait sözde “Hitit Güneş Kursları”, Hitit'lerden yaklaşık 400-450 sene öncesine aittir.

Ayrıca, bu gün Alaca Höyük'ü gezenler, Anadolu'nun günümüzde bilinen en eski barajını görme fırsatını da yakalamaktadırlar. Bu baraj aynı zamanda, kazılar sonucunda dünyada, işlevini sürdüren en eski baraj olma özelliğine de sahiptir. Alaca Höyük kazı ekibi, 2002 yılında söz konusu barajı gün ışığına çıkartırken yine ilk iş olarak, ekibin **Jeofizik Mühendisleri** ile iş birliği yapmıştır

1 Kasım 1936 günü Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2. Dönem açılış konuşmasında şu cümleyi kullanmıştı (Türkçeleştirilmiş haliyle) “**Türk Tarih Kurumu'nca Alaca Höyük'te yapılan kazılar sonucunda**

meydana çıkartılan Beş Bin yıllık Türk Tarihi Belgeleri, tarihi yeniden derinlemesine inceletecek mahiyettedir”.

Atatürk'çü görüşe göre, insanlığın eseri olan kültürler evrenseldir. Bunun için geçmişimizi çok iyi bilmek zorundayız. Biz, memleketin sahipleri olarak topraklarımızın tarihini, sanatını ırk ve cins farklılığı gözetmeden bilimsel metotlarla incelemek zorundayız. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, geçmişini araştırırken bize en çok yardımcı olacak bilim dallarında birisi de **JEOFİZİK' dir**. Her geçen yıl **jeofizik**, arkeolojinin en yakın bilim haline gelmekte ve en sağlam, doğru ve en çabuk sonuçlara ulaşmaya olanak sağlayan bilim dalıdır.

Hangi medeniyet olursa olsun, hangi kavmin ismiyle tanınmış olursa olsun, bu topraklar üzerinde yaşamış, gelişmiş, kendinden sonra gelen kültürlere miras bırakmış ve sonunda, topraklarımız altında kalmış medeniyetleri incelemek, gün ışığına bilimsel metotlarla müzelere kazandırıp, gelecek nesillere saklanmasını ve korunmasını sağlamak, biz bu vatanın sahipleri ve bilim insanları olarak ülkemize borcumuzdur. Hiç şüphe yok ki, bunu eğitim vererek de pekiştirmek zorundayız. **Bu aynı zamanda Atatürkçü görüşü devam ettirmek demektir.**